

VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ
**Az Együtt című folyóirat
 indulása (1966)
 és a Forrás nemzedéke**

S. Benedek András emlékének

I.

A kárpátaljai magyar irodalom születését az irodalomtörténet-írás¹ ma már következetesen 1951-re teszi. Az évszám köztudottan Bakó (Balla) László *Zengj hangosabban!* című verseskötetének megjelenését datálja, s aki ismeri e kötetke anyagát, fejcsoválva sajnálkozik azon, hogy nekünk pont egy ilyen origó jutott. Hogy miért? Mert kishazánk lassan cseperedő írástudói kötelező kezdőhangnak tekintették Balla megszólalását, s még egy évtizeden át lelkesen tódították a kötetéből zengő sztálini kórus dalait. „*Mindez azonban – állapítja meg egy későbbi értékelés – csak az adott kor magyar betűínséges világában volt elfogadható.*”² Az a fajta művészi fejlődés, amely az igényesebb irodalomesztétika szerint is előrelépésként értékelhető, Kovács Vilmos harmadik kötetével, a *Lázás a földdel* (1962) és a *Holnap is élünk* című regényével (1965) veszi kezdetét. Ekkor kezd Kárpátalján a költői látásmód élesedni és kiteljesedni, a líra hangja tisztulni és emberibbé válni.

A korabeli magyarországi irodalomkritika kiváló érzékkel fedezte fel a *Holnap is élünk* értékes novumait, és joggal nevezte a művet a kárpátaljai magyar kisebbség regényének.³ Nincs ebben semmilyen túlzás, maga Kovács Vilmos is tudta, hogy fontos írást tett le a kárpátaljai magyar kultúra asztalára, amelyben leszámolt a személyi kultusz éveivel, és bátran nézett szembe a kisebbségi sorssal. De tudta bizonyára azt is, hogy olvasói megértik az írás kódolni kényszerült üzeneteit, és attól kezdve a hagyományos életformához, az anyanyelvhez ragaszkodva aktiválhatják a közösség még egészséges önvédelmi reflexeit.

Kovács Vilmos költői hagyatékának legjobb darabjai szervesen beépültek az egyetemes magyar irodalomba, de mindenekelőtt a kárpátaljai magyar kultúra és irodalom arculatának alakításában kaptak jelentős szerepet. Számunkra ezért az 1951-es esztendővel szemben Kovács Vilmos az origó. Ennek felismerése az ő művészi teljesítményének megközelítésére és túlszárnyalására ösztönzi az egykori fiatalabb pályatársakat és még fiatalabb utódokat. Mivel azonban irodalmunk ma is a fejlődés és változás állandó körülményei között hozza terméseit, a majdani mérleg készítője egyedül az idő lehet.

Pál György, aki a kárpátaljai magyar írásbeliséget az elsők között kutatta, a fentebb vázolt fejlődési szakasról velünk egybehangzóan megállapítja, hogy „...*lényegében az 1960-as évek közepére fejeződött be a kárpát-ukrajnai magyar irodalom kibontakozásának mintegy másfél évtizedes korszaka. Ez az irodalom ekkortájt lépett ki a szűkebb, lokális közösségi keretek közül, bizonyosságot adva arról, hogy Kárpátalján egy területileg önálló, újabb nemzetiségi magyar irodalom született.*”⁴ A megállapítás meglehetősen pontosan méri fel az adott kultúrtörténeti helyzetet, és két alapvető kérdésre keresi mindjárt a választ. „*Először: ez az újabb nemzetiségi magyar irodalom mit tekinthet közvetlen örökségének, olyan hagyománynak, amelyben jelen vannak a »kárpátaljaiság« sajátos jegyei?*” A másik döntő kérdés, hogy „...*ez az irodalom az objektív világ, a társadalmi, közösségi folyamatok ábrázolásán túl kifejezheti-e az egyéniség, a lélek megrendültebb állapotát, a létezésrel kapcsolatos kételyeit, az emberlét egyéni, közösségi, nemzeti megrázkódtatásait, avagy megmarad a provinciális, sematikus színezetű »hurrá optimizmus« bővületében? ... Ezekre a kérdésekre – fejezi be a gondolatmenetet – először egy többségükben egyetemi hallgatókból álló fiatal költőgárda (Balla Gyula, Balla Teréz, Benedek András, Fábrián László, Fodor Géza, Zselicki József) – néhány idősebb író közreműködésével – adott korszerű választ, akik kezdetben az Együtt (1965) című kéziratot diáklapban jelentkeztek, 1967–71 között pedig a helyi írószövetség mellett működő Forrás Stúdióban tevékenykedtek.*”⁵ S ezzel meg is érkeztünk a témához.

1 Penckófer János: *Tetben a jellem. A magyar irodalom sajátos kezdeményei Kárpátalján a XX. század második felében.* Magyar Napló – Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség, Budapest, 2003.

2 S. Benedek András: *Készülődés (A kárpátaljai magyar írás).* Intermix Kiadó, 2007. 28.

3 E. Fehér Pál: *A kárpátaljai magyarság regénye.* Élet és Irodalom, 1965. 10. 02.

4 Pál György: *A magyar irodalom Kárpátalján (1945–1990).* Szabolcsi Téka, Nyíregyháza, 1990. 22.

5 Uo. 23.

II.

A Pál György által beharangozott fiatal költőgárda indulásáról és tevékenységéről, azaz nemzedékünk-ről, a szamizdatszerű Együtről irodalomtörténészek sora írt tanulmányt vagy irodalomtörténeti esszét. De ahogy rendjén való volt, egybeterelték és megszólaltatták emlékeiket az egykori szereplők is: S. Benedek András, Fodor Géza, Zselicki József, Tóth István, Fodó Sándor, e sorok szerzője, majd később Czébely Lajos. Mindennek fórumot az S. Benedek András által az ezredforduló táján életre hívott Kárpátaljai Minerva 1998-as dupla száma biztosított. *Ez volt a Forrás!* – hirdeti a különszám alcíme, s a szerkesztő *Teremtő mítoszok* című nyitó esszéjében mindjárt a jelenség gyökereire irányítja az olvasó figyelmét. A Forrás fiataljairól S. Benedek elmondja: „Ők azok, akik Beregszászon vagy éppen Csapon már kijárták az önképzőkörök monoton imaóráit, s az egyetemre kerülve már nem óhajtották folytatni ugyanazt. Ezért vált élővé 1965-ben a magyar tanszék irodalmi köre, s ez kényszerítette ki a gondolatok, vélemények, próbálkozások írásos rögzítését, az *Együttet*.”⁶ De nézzük, kikről is beszél a szerző? Stumpf (később Benedek, végül S. Benedek) András, Balla Gyula, Györke László, Punykó Mária – egyelőre négyen – az ungvári egyetem magyar szakos hallgatói, középiskolás koruk óta írnak verset, novellát, kisprózát, hely- és kultúrtörténeti cikkeket. Feltételezhetően ők a tanszék irodalmi körének legaktívabb tagjai, akik tanári, tanszékvezetői jóváhagyással hamarosan létrehozzák az *Együtt* című, mechanikus írógépen sokszorosított, 35–40 oldal terjedelmű, aprólékos kézi munkával füzetszerűvé formált, linómetszetekkel feldobott folyóiratukat. Mivel a lap születése körül még nem

bábáskodhattam, elkészült számaiba még nem írhattam, a folyóiratra vonatkozó, későbbi barátaimtól származó ismereteimet a hitelesség kedvéért is, tőlük idézem. A fenti idézet szerzője egy 1979-es, Gelencei Kálmán néven publikált cikkében valamivel konkrétan így emlékezik az eseményre: „1966 őszén, az Ungvár melletti Szürte kolhozában a betakarítási munkákat segítő diákok az esti beszélgetések során fogalmazták meg egy kézíratos »irodalmi folyóirat« kiadásának tervét. Az egyetemre visszatérve hamarosan napvilágot is látott a mintegy 20 példányban, a gépirással készülő *Együtt* első száma. Linómetszetről nyomott címlapját a fiatal beregszászi ukrán származású képzőművész, Muszka László készítette.

Az átlag 2-4 ív terjedelmű folyóirat elsősorban az irodalmi diákkör forró hangulatú vitáin megfogalmazott, kikristályosodott, a kárpát-ukrajnai magyar irodalom alkotóit és alkotásait bemutató-értékelő írásokat közölte, de teret nyitott a diákok szépirodalmi publikációinak is. Vendégeink rovatában túllépett az egyetemi élet keretein: a kárpátaljai magyar irodalom egy-egy – többnyire fiatal – alkotóját mutatta be.

A lap másfél évfolyama az egyszerű publikációs lehetőségnél sokkal többet jelentett. Rövid időn belül tudatosította az egységes irodalmi élet kialakításának igényét és szükségességét, sokan a hiányzó területi irodalmi fórumot is már-már a lapban látták megvalósulni.”⁷ Az egykori *Együtt* ma könnyebben hozzáférhető számait (1967/1., 1967/3.) lapozgatva azonban más, kevésbé ismert nevekkkel is találkozunk. Adóba Mária, Bús Ilona és Tárci Etel irodalombarátok, s a tartalomjegyzékek tanúsága szerint irogató egyetemi hallgatók voltak, ám sorsuk – Bús Ilona kivételével (ő újságíró lett) – a későbbiekben más pályákra irányította őket. De ugyancsak 1967-ben került az *Együtt* közelébe a későbbi Forrás Stúdió elnöke, Zselicki József, akinek – saját szóbeli közlése szerint – már versei is megjelenhettek a lapban.

6 S. Benedek András: *Teremtő mítoszok*. Kárpátaljai Minerva, II. kötet, 1–2 füzet, 6. Minerva Műhely, 1998.

7 Gelencei Kálmán (S. Benedek András): *Egy ungvári diáklap: az Együtt*. Echinox, 1979. október, Kolozsvár

1967 nyarán az Együtt lapszámaikat szemlélő Márkus Csaba, a Kárpáti Igaz Szó munkatársa a megye szélesebb körű olvasótáborának is bemutatja a lapot, amely szerinte „...lépésről lépésre, egyre jobban megközelíti az irodalmi folyóirat jellegét. Még ha ifjúsági, társadalmi alapon kibocsátott sajtótermék is. S ezért a szerkesztőbizottságot illeti meg a dicséret – a fiatalokat, akik egymaguk megérdemelnék, hogy külön foglalkozunk velük... Ismerem a tavaly megjelent folyóiratok tartalmát is, ezért ösztönös kíváncsisággal olvastam el minden anyagot. Fejlődött az Együtt? Vagy egy helyben topog? Ezek a kérdések foglalkoztattak, s jóleső érzés volt elkönyvelni, jobb, olvasmányosabb a folyóirat, oldalain egyre több fiatal próbálkozik erejével – költők, kritikusok, prózairók. S ha műveik olykor kiforratlanok is, sok helyen megcsillan bennük a hivatásérzet, a tehetség biztos jele.”⁸

Talán túl szép és túl sok volt a hivatalos pártlap oldalain leírt dicséret, de ezzel még nincs is vége. A szemlélő újságíró végül a lényegre térve felveti a lap önállósításának, legalizálásának gondolatát, amely a fórumteremtéssel kísérletező fiataloknak csak legmerészebb álmaikban jöhetett volna elő: „Az Együtt népszerűsége olyan nagy már, hogy felvetődik a kérdés: Nem lenne-e célszerű 150–200 példányban az egyetemi pártbizottság hozzájárulásával sokszorosítani? A folyóirat némi tartalmi módosításokkal így a magyar nyelv- és irodalomszakos hallgatók hasznos segédeszköze lenne, mely még inkább megszeretné velük anyanyelvüket.”⁹ A pártbizottság, mint tudjuk, támogatás helyett végleg betiltotta a diáklapot, így Kárpátalján az önálló magyar irodalmi fórumra még 22 évet¹⁰ kell várni. A betiltás konkrét okait egyetlen fennmaradt dokumentum sem őrzi, ám S. Benedek már idézett esszéjében sejtetni enged valamit: „Rögtön első feladatként valamiféle felső leosztás szerint Kovács Vilmos Holnap is élünk című regényének erős szakmai kritikáját, magyarán az elítéltetés előkészítését szabták házi feladatul. Már az Együtt publikációinak tanúsága szerint is, sikertelenül. Így hamarosan – a pártlapban megjelenő támogató cikk ellenére – már-már összeesküvéssé »magszatosult« a lap megjelenése.”¹¹

S végül egy utolsó gondolat az ős-Együtről. A kárpátaljai magyar irodalom történetével foglalkozó szakmunkákban, a lap fennállására vonatkozóan

gyakran találkozunk az 1965–67-es hivatkozással. Mint fentebb említettem, csak két lapszámot ismerünk, ugyanis ennyi van a birtokunkban, mégpedig a '67/1 és a 67/3. A többi S. Benedek András hagyatékában található, örökösei közlése szerint azonban egyelőre nem hozzáférhetőek. Az a tény viszont, hogy az Együtt már 1965-ben megjelent volna (ez a közlés egyébként magától S. Benedek Andrástól származik), az egykori szereplők szerint (Punykó Mária, Györke László, Zselicki József) sem fedti a valóságot. Valamikori tévedését különben S. Benedek maga igazítja helyre egy fentebb már idézett dolgozatában, s itt – figyeljünk rá – 1966-ra, a szürtei kolhozmezei diákmunka idejére teszi a lapalapítás szándékának megfogalmazását.

A történet azonban megérdemli, hogy folytatása is legyen. Az ezredfordulóra a kárpátaljai magyar irodalom több, rövidebb-hosszabb folyóirat-kísérlet után fórum nélkül maradt. 2002-ben aztán Nagy Zoltán Mihály és Dupka György felvetették az Együtt újraindításának ötletét, amelyet a Kárpátaljai Magyar Írócsoport tagjainak nagy többsége lelkesen támogatott. Az új Együtt Nagy Zoltán Mihály főszerkesztése alatt (2002–2008) évi négy lapszámmal még az esztendő tavaszán útjára indult. Béni, az alapító főszerkesztő ekkor az alábbi gondolatot köti a szerkesztők lelkére: „A Szovjetunió összeomlását követő lelkesedés ma már végképp elparázslott. Maradt a hirtelen áradás után visszamaradt iszap, ami termő talaj lehet ugyan, de önmagában nem érték. Ma már gyászindulókat zengenek a kultúra egykori élharcosai, és temetik a kárpátaljai magyar irodalmat. Valóban, ha az irodalmat csupán szépirodalomként fogjuk fel, négy-öt elfogadható teljesítményen kívül nincs mivel dicsekednünk. Ha azonban az irodalmat a humán tudományok teljességének spektrumában képzeljük el, van esélyünk. De csak Együtt, együtt.”¹²

A lap az útnak indító szándék szerint – egy-két alkotó távolmaradásától eltekintve – ma teljességgel betölti a kárpátaljai írócsoport fórumának szerepét. Állandó szerzői mellett – Bakos Kiss Károly, Bartha Gusztáv, korán jött halála előtt S. Benedek András, Czébely Lajos, Csordás László, Dupka György, Füzesi Magda, Fodor Géza, Lengyel

8 Márkus Csaba: *Az Együtt utat keres*. Kárpáti Igaz Szó, 1967.

9 Márkus Csaba, Uo.

10 A Hatodik Síp próbaszáma 1989 augusztusában jelenik meg.

11 S. Benedek András: *Teremtő mítoszok*. Kárpátaljai Minerva, II. k., 1–2. füzet, 6. Minerva Műhely, 1998.

12 S. Benedek András: *Együtt. Újra Együtt?! Együtt*, 2002. 1. 3.

János, Lőrinc P. Gabriella, Nagy Zoltán Mihály, Penckófer János, Zubánics László és e sorok írója – gyakorta kapnak helyet e lapban a Kárpátaljáról elszármazott alkotók is: Bagu László, Finta Éva, Lengyel Tamás, Ortutay Péter, valamint a kárpátaljai magyar, illetve a ruszin kultúra kutatásában is jeleskedő irodalom- és helytörténészek. Így például haláláig az irodalom-, hely- és kultúrtörténészként is kiváló alapító főszerkesztőnk, S. Benedek András, Bertha Zoltán a Károlyi Gáspár, és Botlik József a Pázmány Péter Tudományegyetem professzorai. De minduntalan hangsúlyozzuk, hogy kezdettől fogva figyelemmel vagyunk a velünk élő ruszinság múltja, népköltészete és szépirodalma iránt is, mivel jól ismerjük a szomszédos kultúrák találkozásának jelentőségét, és tudatában vagyunk a kölcsönös megismerés fontosságának. Tudjuk: a kultúra hídjai könnyebben építhetők, és sokkal járhatóbbak a politika felépítményeinél. Végül azt hiszem, kimondhatjuk, hogy az Együtt az eltelt majd tizenegy esztendő alatt tudatosan szerkesztett, az újonnan jelentkező fiatalokra fokozottan figyelő, de a klasszikus értéket is megbecsülő irodalomépítő fórummá fejlődött.

III.

És most térjünk rá a téma második részére, az Együtt után rakjuk össze a Forrás Stúdió történetének mozaik-kockáit is. Ehhez ismételtelen vissza kell térnünk a visszaemlékezéseket tartalmazó Kárpátaljai Minervához. Saját emlékezését Fodor Géza az éppen aktuális kulturális kontextus értékelésével kezdi. Mint írja, „Az Együtt megszűnte újabb útkeresések elé állította a kis csoportot. A példa adva volt: a korabeli Szovjetunióban ekkor számottevő önképzőkör-jellegű stúdió működött már, s ezek apropói szinte sugallták az első lépéseket.”¹³ Zselicki József, aki az adott időben a területi komszomolújság, a Kárpátontúli Ifjúság magyar kiadásának munkatársa volt, s mint fentebb említettük, baráti kapcsolatot ápolt az Együtt alkotóival, a következőkkel egészíti ki Fodor bevezetőjét: „Az utóbbi időben egyre több kezdő költő és író jelentkezett. Az újságszerkesztőségeknek nem volt lehetőségük a beérkezett írások elbírálására, de a

kezdőknek sem volt elegendő a pár soros »kritika« a lényeges hibák megértéséhez... Ezért – a szabadabb elbírálási mód és az ismeretek gyarapítása céljából – szükségessé vált egy stúdiószerű kör létrehozása.”¹⁴ Ez a részlet azonban még mindig a szándékról szól. De konkrét lépésekre lefordítva hogyan is kezdődött hát? A Kárpátaljai Minerva Forrás-émlékszámba annak idején én is beleadtam a magam köteles részét, jöjjön hát ebből is néhány sor: „A nagyszülősi magyar középiskola igazgatójához a Kárpátontúli Ifjúság fejléces papírján körlevél érkezett, amelyben kéri az igazgató elvtársat, hogy amennyiben vannak iskolájában írogató növendékek, tegye lehetővé számukra az Ungváron (cím és időpont feltüntetve) való megjelenést.”¹⁵ Mivel az igazgató felesége, Tivadar Péterné akkori magyartanárunk volt, a levelet személyesen az én kezembe adta, és lelkesen az utazásra biztatott. Az autóbuszra Beregszászban felszállt egy feltűnően szép lány, akit a nála lévő, az enyémmel azonos levél láttán okvetlen meg kellett szólítanom. Csada Mária volt, aki pár évvel később egyik jó barátom felesége lett. Egy helyre igyekeztünk, de a megadott címen (Szovjet tér 3., az újságszerkesztőségeknek otthont adó egykori megyeháza) egy barna, karcú diáklány, Punykó Mária várt ránk, és elvezetett az összejövetel időközben megváltoztatott helyszínére, az egyetem diákszállójának egyik lakószobájába, ahol már javában zajlott a versek megbeszélése. Az első lélegzetvételnyi szünetben mi, újonnan érkezettek is bemutatkoztunk, fel is olvastunk egy-két verset, azonban a fentebb elkezdett emlékezésem folytatása lehangelő. „Az első találkozás a hirtelen remélt siker, a biztatás helyett keserű csalódást hozott. Az Arany János esztétikáján bimbózó fiatalember meglepetten tapasztalta, hogy a vele egykorú vagy nem sokkal korosabb pályatársak már ellestek valamit a poézis titkaiból, amely eljuttatta őket az első publikálás élményéhez, s a törvény erejével hatott, amikor némelyikük fölött egy kis túzással kimondatott: kiforrott költő.”¹⁶ Ha jól emlékszem (Punykó Mária szerint is így volt), az első találkozóra 1967 szeptemberének közepén, esetleg október elején került sor, s még az őszön, novemberben a másodikra, amely egyben a Forrás Stúdió megalakulásának alkalma volt. Ekkorra összejött szinte a teljes

13 Fodor Géza: „Szárak, kopár hátán a sziklakőnek”. Kárpátaljai Minerva II. k., 1–2. füzet. 30.

14 Zselicki József: *Fiatalok Irodalmi Stúdiója*. Uo., 42.

15 Vári Fábián László: *Forrás és tükör*. Uo., 11.

16 Uo. 12.

csapat. Az ungvári vonaton ismertem meg Füzesi Magdát, Balla Terézt, Dupka Györgyöt, Peleskei Jenőt, majd később az egyetemen Horváth Gyulát, Czébely Lajost, Tóth Istvánt, akik a későbbiekben is a stúdió aktív tagjai maradtak. A művek közlésére azonban a Kárpátontúli Ifjúság havonta jelentkező irodalmi oldalán kívül alig nyílt lehetőség. Fodor Géza, aki nemcsak írt, de a megjelenés érdekében is tett lépéseket, verseit a Kárpáti Igaz Szó Neon című, heti alkalommal megjelenő irodalmi-művészeti rovatához is rendszeresen elküldte. *„A szerkesztőség azonban – emlegeti keserű szájjal – szemmel láthatólag nem lelkesedett kéziratainkért. Éspedig minél színvonalasabb írással jelentkezett valaki közülünk, annál inkább biztosra vehető volt, hogy sorai nem jutnak el az olvasókhoz. S ha netán mégis, abban sem volt köszönet, mivel a szerkesztő notórius szövegjavító volt, nem állhatta meg, hogy valamit valahol ki ne húzzon, vagy be ne toldjon hírhedtté vált zöld tollával.”*¹⁷

A stúdióban ennek ellenére változatlanul folyt a munka. Pontosan emlékszem rá, hogy a második összejövetelem pattant fel értelmemben az a kagyló, amely számomra a valóságos csodát rejtegette. Ekkor világosodott meg bennem, hogy a példaként bemutatott versekhez hasonlót magam is tudok írni, s legközelebbi találkozásunkkor, 1968 tavaszán már boldogan olvashattam nevemet a területi ifjúsági lapban. A megbeszélés ez alkalommal nagyrészt arról szólt, hogy sokakat meglepett az én hirtelen fejlődésem, Balla Gyula pedig ekként foglalta össze a tanulságot: ha sikerül még egy ilyen lépést megtenned, költő leszel.

S hadd szóljak a Forrás tagjainak a Kovács Vilmosmal kötött szövetségéről is, amely sok tekintetben erősítette a Forrás bástyáit. Vilmos a kárpátaljai magyarság első számú írójaként felelősséggel vállalta a patrónus szerepét, és szakmai, társadalmi tekintélyénél fogva eredményesen egyengette az utat megújulni készülő irodalmunk előtt. Közösségünkben akkor egyetlen ember volt, aki minden tekintetben partnere lehetett: Béni. E két személyiség termékeny együttműködése, ha csak szűk résnyire is, ablakot nyitott a fiatalok előtt Magyarország felé. Kiss Ferenc irodalomtörténészhez és Iliá Mihályhoz, a Tiszatáj főszerkesztőjéhez fűződő személyes kapcsolataik által lehetőséget teremtettek

számunkra a magyar olvasók előtti bemutatkozásra. A határon túli magyar irodalmakra figyelő fiatal irodalomtörténészek (Varga Lajos Márton, Szokolczay Lajos, Görömbei András) általuk ismerkedhettek meg Kárpátalja irodalmi viszonyaival és kulturális híreivel. De ugyancsak Kovács Vilmos ajánlatára a stúdió tíz tagja: Balla Gyula, Balla Teréz, Balogh Balázs (a Kárpáti Igaz Szó újságírója volt, már korábban ismert nevű költő – nem tartozott a Forrás alapgárdájához), Benedek András, Fábrián László, Ferenczi Tihamér (látásgondjai miatt csak igen ritkán vehetett részt az összejöveteleken), Fodor Géza, Füzesi Magda, Kecskés Béla (már a Forrás létrejötte előtt ismert nevű költő), Zselicki József 1969-ben *Szilaj nádparipán* címmel egy versantológia kéziratát nyújtott be a Kárpáti Kiadóhoz. A kiadó által felkért lektorok mindegyike kiadásra javasolta az anyagot, kivéve Balla Lászlót, aki a döntéshozók előtt ideológiai okokra hivatkozva leminősítette a kéziratot. Tulajdonképpen ez volt a hatalom első minősített támadása a Forrás ellen, de talán valószínűbb, ha azt mondjuk, hogy az antológia a Balla és Kovács között régóta fennálló személyes ellentétnek esett áldozatul. S ha már megneveztük a kárpátaljai magyar irodalom és kultúra e régi, de máig ható konfliktusát, vágjunk a közepébe.

Többen is úgy vélik, hogy az 1970-es év korszakot zár a kárpátaljai magyar kultúrában. Jól érzékeli ezt a Kovács–Benedek szerzőpáros, amikor egy összefoglaló tanulmányban felvázolják a kárpátaljai magyar irodalom múltját és jelenét, s a ma is alpműként kezelt munkát még abban az esztendőben közlik a Tiszatáj októberi és decemberi számaiban. A fontos kultúrtörténeti esemény fogadtatását Fodor Géza az alábbiakban értelmezi: *„A Magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában című tanulmány nemcsak Magyarországon, de Kárpátalján is élénk visszhangot keltett. Amíg az anyaországban a szakemberek messzemenő elismerését vívhatta ki, addig a honi, festett egekben sütkérező szocreál vaskalaposság képviselőinek körében megütközést váltott ki. Mindenekelőtt Balla Lászlóban, akinek futószalagon megjelent műveit illetően a tanulmány csak megerősítette, hogy azok valóban a vegyipar, illetve az osztályharc fellendítését célzó párthatározatok nyomán fogantak.”*¹⁸

Mi eddig úgy tudtuk, hogy a megsértett főszerkesztő feljelentette a szerzőket a területi pártbizottságon, s ez indította el megállíthatatlanul a Kovács

¹⁷ Fodor Géza, uo. 32.

¹⁸ Uo. 36.

Vilmos és a Forrás elsöprésére rendelt lavinát. De hallgattassék meg a másik fél is. Balla László író-szerkesztői munkásságának emlékeiben ezt olvashatjuk: „*A cikk persze eljutott a Kárpáti Igaz Szó szerkesztőségébe is. Lapítottunk... Hátha nem szereznek róla »odafent« tudomást. Ám egy idő múlva megérkezett pártbizottságunkhoz a kijevei jelzés és a fejtűzés... Következett a szokott procedúra. Berendelésem az illetékesekhez, keserű szemrehányás, a cikk azonnali lefordíttatása ukránra, ... tüzetes tanulmányozása a pártbizottságon. Ezután azt is elrendelték, hogy fordítsuk le Kovács Vilmos, S. Benedek András és a körükhöz tartozó fiatalok (Forrás Stúdió) nálunk megjelent írásait, s ezek nyomán megállapították, hogy mi is tettünk ideológiai engedményeket, s ezzel közvetve a Tiszatájban megjelent cikk megszületését is bátorítottuk.*”¹⁹ Balla tehát úgy érzi (legalábbis ezt kommunikálja olvasói felé), ha nem tesz hathatós lépéseket a Forrással szemben, azt az ő aprólékos munkával felépített intézménye, a Kárpáti Igaz Szó fogja megsínyleni. S milyen lépésre bátorítja őt az ateisten?

1971. május 9-én – Benedek András kivételével – a Kárpáti Igaz Szó fejléces meghívóját kézbesítette számunkra a posta – ma is őrzöm! –, melyben május 22-ére meghirdették a József Attila Stúdió alakuló ülését. A szíves invitálást a Forrás másfél-tucatnyi tagságából mindössze hatan (Balla Teréz, Benedek András, Czébely Lajos, Fábíán László, Fodor Géza, Zselicki József) utasítottuk vissza, így a József Attila nevét választó ellencsoport létrejött,²⁰ s hamarosan olvashattuk jó előre beharangozott közleményeiket. Balla szerint azonban a megyei pártbizottság illetékes elvtársai ezzel még nem tértek napirendre a történetek fölött, s a Kárpáti Igaz Szót továbbra is kontroll alatt tartották, s úgyszintén rajta tartották szemüket az ifjúsági lap, a Kárpátontúli Ifjúság közleményein is. Ez utóbbinál Balla szerint az csípte az elvtársak szemét, hogy a magyar kiadás szerkesztője ukrán szépirodalmi anyag közlése esetén megengedte magának azt a lazaságot, hogy az ukrán versek stb. lefordítása

helyett a magyar változatban eredeti, magyar anyagokat közölt: a mi verseinket. Neki – mint írja – lépnie kellett volna, figyelmeztetni Fejes Jánost (az ifjúsági lap magyar változatának szerkesztője), de a látogatását is kerülni akarta annak, hogy a Forrás tagjaitól irigylis az érvényesülést. Valamikor 1971 nyarán azonban – ezt is visszaemlékezéséből tudjuk – a megyei végrehajtó bizottság megbízott valakit (hogy kit, nem derült ki), hogy szemlélje az ifjúsági lap irodalmi anyagait a magyar fordítások minőségének értékelése végett. És itt ismét átadom Ballának a szót. Az ismeretlen szemlélő „*Fölfedezte az eredeti magyar verseket, kipécézte a politikai kifogás alá esőket, lefordította őket a pártbizottság számára. Ezzel elszabadult a pokol... A dologból politikai ügy lett, s olyan komoly, hogy engem most nem is Smanyko, az ideológiai titkár kéretett magához, hanem Dikuszárov, a másodtitkár, aki morgott, hogy elengedtem a gyeplőszárat, hogy a fiatal tollforgatókkal nem foglalkozom, nem nevelem őket kellő eréllyel... (Jó vicc, hogy neveljem én a Forrás-beli-eket? Teljesen Kovács Vilmos befolyása alatt állnak.)*”²¹ A tárgyalás eredménye, hogy „...*a Kárpáti Igaz Szóban állást kell foglalni az ügy kapcsán, keményen odaütni. Írjuk meg a cikket, fordítsuk le ukránra, és előzetesen mutassuk be.*”²²

Azt hiszem, nem nehéz fölfedezni, hogy az erőltetett magyarózkodásnak itt-ott átsejlik a lólába. Ugyan ki lehetett volna az ismeretlen szemlélő? Csak az, aki a versek végleges elemzését és ezzel a Forrás még megmaradt tagságának szánt kegyelem-döfést elvégezte. És erre pontban augusztus 20-án került sor. De erről később.

'71 nyarán, mindjárt az évszázó vizsgák után Kovács Vilmostal és Bénivel leültünk, hogy kidolgozzunk egy munkatervet népköltészeti örökségünk összegyűjtésére. A program egyik konkrét célkitűzése volt, hogy mind teljesebben megismerjük és feltárjuk a magyar néprajztudomány számára teljesen ismeretlen szellemi örökségünket. Jelképes értelemben a falukutató programnak az volt a szerepe, hogy a stúdió tagjait elvezesse a névadó forráshoz,

19 Balla László: *Szegény ember vízzel főz. (Visszaemlékezések 1947–1987)*. PoliPrint, Ungvár, 2002. 214.

20 Ezidáig még senki sem tárgyalta a kérdést, hogy a Forrás-tagok többsége miért állt át a József Attila Stúdióba. Talán kevesellték, amit a Forrás-tagság nyújthatott? Nem értettek egyet Kovács Vilmos elveivel? Nyilvánosságra, elismerésre vágytak? Szerintem arról van csupán szó, hogy akik megmaradtunk a Forrás mellett,

a diákviszony vagy az ungvári tartózkodás által napi kapcsolatban voltunk Vilmostal, Bénivel, Fodó Sándorral, s főként azért döntöttünk a JAS-tól való távolmaradásnál, mert Béni eleve nem szerepelt a meghívottak listáján, a csatlakozásról azonban senkit sem akartunk, és nem is próbáltunk lebeszélni.

21 Balla László: *Szegény ember vízzel főz.* 218.

22 Uo. 218.

de ehhez már kevés volt a rendelkezésünkre álló idő. Mégis áldjuk a gondviselést, amely lehetővé tette, hogy kerékpárral bejárjuk az egykori Ugocsát, mert ennek eredményeként a magyar folklór tárháza népballadáink gyűjteményével gazdagodhatott. Visszatérvén ismét leültünk, hogy megvonjuk a kerékpáros falukutatás mérlegét. A gyűlés első napirendi pontja *A Forrás nyári gyűjtőútjának megtárgyalása* volt. Hogy honnan emlékszem ilyen pontosan? Czébel Lajos barátunk jóvoltából, aki megőrizte az összejövétel jegyzőkönyvét.²³ Így utólag most azon morfondírozom, hogy tulajdonképpen összegyűlnünk sem lett volna szabad, ugyanis Balla már említett augusztus 20-ai „ajándékában” kimondta a Forrás megszűnését.

Visszataszító és félelmet keltő volt, ahogyan a Kárpáti Igaz Szó *Elidegenedés?* címen elhíresült cikkének fenyegetve támadó, nevét sem vállaló szerzője verseink eszmeisége felől kezdte döntögetni a Forrás falait, de a verseknek helyet adó lapszerkesztőtől, valamint a bölcsészkar párt- és kommunista ifjúsági vezetőitől is számon kérte az elmulasztott éberséget. További részletezés helyett csak annyit tartok fontosnak hangsúlyozni, hogy a Forrás Stúdió tevékenysége ezzel formálisan lezárult, burzsoá nacionalizmussal vádolt tagsága védekező pozícióba kényszerülve várta a megtorlást.

Szeptemberben, ahogy várható volt, a bölcsészkaron fegyelmi vizsgálatok indultak ellenünk, majd azok elcsendesedtével, számvetést végezve, válszunk fogalmazásába fogtunk. A készülő dokumentum a bennünket ért méltánytalan támadás tényén túl a kárpátaljai magyarság legégetőbb gondjait is felpanaszolta, s a területi pártbizottságtól kérte az alapos kivizsgálását és orvoslását. A gyakori esti összejöveteleken fogalmazott *Beadvány* 16 oldalas, sűrűn gépelt példányaira Kovács Vilmos, Fodó Sándor, Benedek András neve mellé támogató egyetértése jeleként további háromszáz magyar (köztük néhány ruszin!) értelmiségi „véste” oda a nevét. Az aláírásgyűjtésben való részvételemért a későbbi bíráimtól kapott „bónuszpontok” bőven elegendőnek bizonyultak a katonai behívó kiérdemlésére, de nemcsak engem ért ez a „kitüntetés”. Fél évvel előttem vonult be Béni és Györke, fél évvel utánam Fodor, velem egy napon, 1972. május 16-án pedig Tóth Pista,

Magyarország jelenlegi beregszászi főkonzulja. De ez a két esztendő is elszállt, az életnek mennie kellett a maga útján.

A folytatásról, további sorsunkról Balla visszaemlékezéseiben egyetlen halvány mondatot találunk. „*A helyzet konszolidálása után a Forrás tagjait is sikerült közreműködésre megnyerni (pontosabban jelentős részüket).*”²⁴ Részéről tehát ennyi. De hogy e könnyed kijelentésben mennyi csúsztatás van, annak csak a Jóisten a megmondhatója. Mert mikor konszolidálódott annyira a helyzet, hogy a hallgatásra ítélt Forrás-tagokat újból megkörnyékezzék? Én pontosan emlékszem rá: ’78 tavaszán. Először csak beosztottait küldte Balla Zselickihez, Fodorhoz, hozzám, s miután némi hajlandóságot mutattunk a párbeszédre, tőle is megjött a levél. Levelét – számomra még akkor, melegében kiderült – nem jószántából írta, mert nem is igazán neki volt fontos, hogy verseink olykor ott szerénykedjenek eldugva a pártlap valamely sarkában. Feltételezem, hogy a szovjet állambiztonsági szervek kereshették meg őt is, akárcsak engem, mert úgy látszik, lejárt a kiszabott szilencium, s Magyarország felé is üzeni kellett, hogy nálunk nincsenek mellőzött írók. Velem megígértették, hogy alkalom adódván látogatni fogom a József Attilások foglalkozásait, ő pedig arra tehetett ígéretet, hogy verseimből közzétesz néhányat lapjában. Én nem mondhattam nemet, mivel félbeszakított egyetemi tanulmányaimat épp akkor készültem befejezni. Előttem állt még egy diplomadolgozat és egy állami vizsga a tudományos kommunizmus fortélyos módon összehordott anyagából, s erre külön is emlékeztettek. És – gondolom – az állambiztonság tisztjeinek Balla László sem mondhatott nemet, de hogy őt mivel tarthatták sakkban, arra megint csak a Fennvaló tudna válaszolni. De nem is ez a fontos. A lényeg az, hogy az erőltetett béke megkötetett.

Több irodalomtörténész egybehangzó véleménye, hogy a Forrás kíméletlenül elgáncsolt fiataljainak életműve torzóban maradt. „*Jóvátehetetlenül megcsönkített ifjúságuk elmúlt: már sohasem futhatják ki költői formájukat*” – írja róluk M. Takács Lajos, majd szomorú szívvel, talán némi szánalommal alkattunkhoz méri, ránk próbálja a rossz helyre hullott mag metaforáját: „*Láttak-e már vasúti sínpár zúzott-kő-ágy réseiből, vagonból aláhullott magokból kikelt, napocska-arcú, ám a fölöttük eldübörgő sze-*

23 Czébel Lajos: *Kovács Vilmos másik útja* (esszé). Együtt, 2011/3. 58.
24 Uo. 216.

relvények alatti létben... csak arasznyira cseperedhetett, száználmasan gyönyörű növénykéket? Lássanak bennük mégis csodát: idejükre ők is meghozták életképes magvaikat, sokkal kevesebbet, s apróbbakat, mint jó talajba vetett, gondozott testvéreik, azonban ez a kevéske kikínlódott termés a jövőt tekintve teljes értékű... ugyanúgy, mint... S. Benedek András és Zselicki József rövid, zaklatott, szomorú és dühös versei... ”²⁵

Nagyjából másfél évtizeddel ezelőtt Fodó Sándor, a KMKSZ tiszteletbeli elnöke e régi történet kapcsán a következőképpen nyilatkozott: „A »szovjet-magyarok« fogalmát bevezetni szándékozó, és meglévő iskolahálózatunkat is folyamatosan romboló hatalmi szándék legalább részben megtorpant ellenállásunkon, és így sokban ennek köszönhető, hogy a rendszerváltozás után sok mindent sikerült megvalósítani korábbi törekvéseinkből. Az egykori egyetemisták, Forrás-tagok egyéni helytállása jelentette azt a bázist, amelyen immár egy évtizede megalakulhatott a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség. Ezért mondtam már ki több fórumon: a Forrás a KMKSZ előképe volt.”²⁶

IV.

Levelezésemet rendeztettem a minap, némelyikbe beleolvastam. Ama bizonyos békekötés után jó két évvel (1981 végén) Balla D. Károly egyik terjedelmes levelében épp azt újságolja lelkesülten, hogy ő és társai átveszik a stúdió irányítását. Már létre is hoztak egy háromtagú elnökséget, egy szélesebb körű vezetőséget, mindezek fölé pedig védnöki tanácsot szerveztek (Gortvay Erzsébet, Szalay Borbála, Márkus Csaba, Erdélyi Gábor, Balla László), akik azonban, mint írja, „...nem sok szart fognak keverni. Testülettel el vagyunk hát bőven látva, a tagság alig több mint a »főnök«. Igen, a tagság. Ezért kényes ez a levél, ezért készülődöm rá olyan régen, s kicsit félve is. Mert szívem szerint téged nemcsak az aktív tagságba, az ún. Állandó Bizottságba számítanálak bele, hanem legalább a vezetőségbe is. De! De ha mi azzal kezdjük az átszervezést, hogy a te (vagy ti) nevedet (neveiteket) is előhozzuk, akkor fuccs az egésznek, nem kapjuk meg a

stúdiót. Arra a névre, hogy Fábrián vagy Fodor, nemcsak apám arca torzul el, hanem még sokaké a szerkesztőségben. Ezért kellett nagyon diplomatikusnak, már-már kiverteknek lennünk. (A »támadást« pl. komszomolvonalon kezdtük. A szervezet nevében fordultunk a lap vezetőségéhez és pártszervezetéhez azzal, hogy a komszomol²⁷ elégedetlen a stúdió munkájával, és – ifjúsági stúdió lévén – kezébe szeretné venni az ügyet... Sok követelésünk mellé nem mertünk még azzal is előhozakodni, hogy hát ugye itt vannak a forrásosok... De abban megállapodtunk, hogy rád mindenképpen szükségünk lesz (van). Csak erősödjünk meg egy kicsit, mutassuk meg, hogy tudunk mit kezdeni a stúdióval, legyen egy kis tekintélyünk, csináljunk egy pár remek Lendületet... teljen el kb. egy év, s a te neveddel már fel merünk idegesíteni néhány elvtársat... ”²⁸

Azt hiszem, ebből mindenki számára világos lehet, hogy nem hajánál fogva rángattam elő ezt a hosszabb levélrészletet. Szorosan véve a Forrástémához tartozik, mint ahogy a József Attila Stúdió egyenes értelemben is a Forrás tevékenységének következménye. Vegyük úgy, hogy a Forrás-keltette viharok egy kései visszhangja szól Balla D. Károly őszintének tűnő leveléből. Tanúvallomás lehetett volna a javából egy tíz esztendeje tartó kultúrpolitikai perben, ha az a szégyenteljes béke meg nem kötött volt. Így legfeljebb a levélíró elszólásaként értelmezhető, de mindenképpen a Forrás erkölcsi fölényét igazolja.

Kedves ismert és ismeretlen, néhai és még velünk egy levegőn élő elvtársak, akik valaha a nevem halatára is bedurvultak! Ha valóban megtörtént volna, amit a fenti dokumentum állít, én most, harminckét év távlatából kérem, rám ne nehezteljenek. Nem én kezdtem, nem én akartam. És nyugodjanak meg végre. Az önök hírforrásai úgyis azt terjesztik már jó ideje, hogy a Forrás csak legenda volt.

25 M. Takács Lajos: *Ők nem lettek janicsárrá*. Kárpátaljai Minerva, II. k. 1–2. füzet, 167.

26 Fodó Sándor: *A Forrás: a KMKSZ előképe*. Kárpátaljai Minerva, 56.

27 Komszomol – csak a fiatalabbak kedvéért: orosz mozaikszó – Kommunizisztjicseszki Szozuz Mologyozsi, azaz: Kommunista Ifjúsági Szövetség

28 BDK levele VFL-hez. 1981. XII. 1.